

Faglitteraturen - den oversete storebror i bogsystemet

Af Niels D. Lund

I

"I pressen og kulturdebatten i det hele taget betragter man jo oftest "en bog" som en skønlitterær bog, mens sandheden er, at størstedelen af de bøger, der sælges i danske boglader, er fag- og håndbøger, lærebøger, ordbøger m.v." siger direktør Stig Andersen fra omnibusforlaget Aschehoug i et interview i Bogmarkedet (note 1). De to væsentlige forhold i udsagnet er, at bøgernes verden består af to hovedgrupper med forskellig vægt på markedet, og at den offentlige opmærksomhed især er rettet mod den ene, den mindste. Netop tilsammen peger de to forhold på nogle tydelige problemer og paradokser i bogsystemet og i diskussionen og politikken omkring bøger i Danmark. Dermed tegner de også problemer for bibliotekssystemet, der både forholder sig til markedet og til debatten, og hvor det også gælder, at størstedelen af indkøb, udlån og brug er fagbøger under en eller anden form.

Det enkle citat kan bruges som udgangspunkt for nogle refleksioner over forholdet mellem skønlitteratur og faglitteratur. Set i sammenhæng kan de måske bidrage til at synliggøre de nævnte problemer og paradokser til en større mønsterdannelse. Mest af alt sigter de dog på

at vise, at vores viden om det faglitterære system (inkl. bog- og biblioteksstatistik) er alt for mangelfuld, hvilket bl.a. hænger sammen med den vage og indirekte definition af faglitteratur - typisk i leksika defineret som det der ikke er skønlitteratur. Afslutningsvis søges derfor skitseret nogle fremtidige nødvendige undersøgelsesfelter - for at det løse grundlag, der også er mit, kan blive fastere.

II

Er det skønlitteraturen der stjæler billedet, når der tales om bøger i offentligheden? Når Kulturministeriet kalder til konference som i 1989 og 1992 er det om den skønlitterære bog. Når der skrives litteratursociologiske fag- og debatbøger om bogens situation i Danmark er det med fokus på den skønlitterære bog. Når der laves en ministeriel betænkning om bøger i Danmark gælder det samme. Ordet bog indgår i titlerne, men med bog menes den skønlitterære bog (note 2).

"Bogens krise" har været identificeret med den skønlitterære bogs krise. Hel- og halv-officielle initiativer, der skal bøde på krisen fokuserer mest på skønlitteraturen, som f.eks. oprettelsen af Dansk litteraturinfor-

mationscenter, den igangværende klassikerserie eller det uformelle forum Den litterære institution. Lovgivningsinitiativer omkring biblioteksafgiften er primært afstedkommet af forhold gældende for de skønlitterære forfattere. Forslagene gennem de senere år til en egentlig litteraturlov er også rettet især mod en sikring af skønlitteraturen. EFs litteraturprogram ligeledes. Diskussion om og iværksættelse af offentlige støtteordninger sigter på skønlitteraturen, den udsultede Statens Kunstfond arbejder for flere penge til de samme forfattere, og der er også langt flere af disse end af andre typer forfattere på Finansloven.

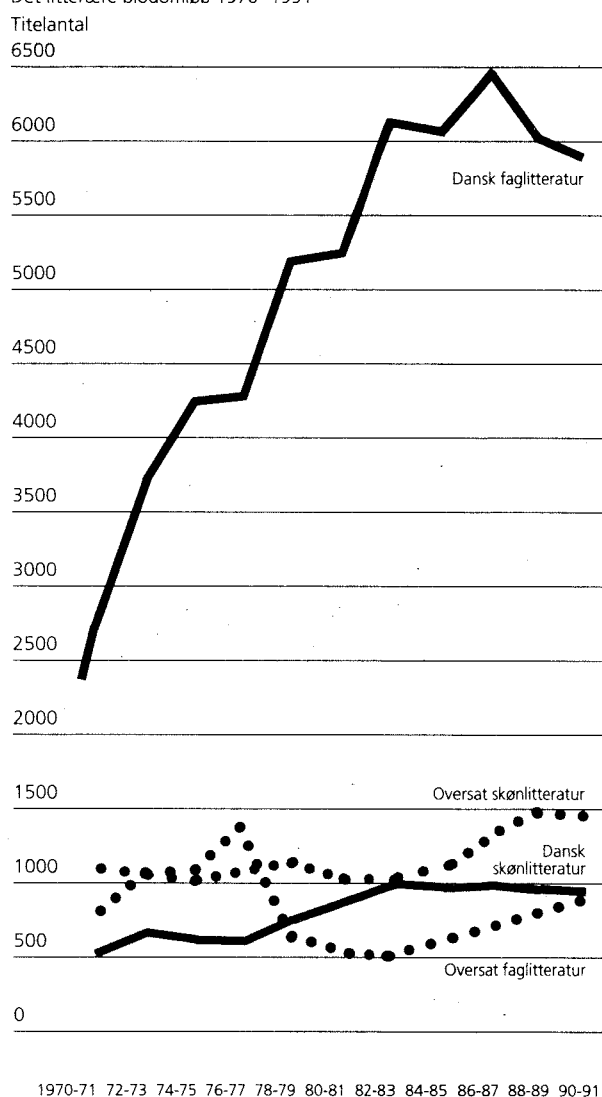
Når der tales om oversættelsesforhold og -vilkår er det især omkring skønlitteraturens. Det meste af diskussionen om strukturændringer på bogmarkedet, f.eks. bestsellerismen, har med få undtagelser udgangspunkt i skønlitteraturen. Bogklubberne, der fra slutningen af 1960'erne ændrede adskilligt på bogmønstrer i Danmark, slog sig igennem (bortset fra Lademanns leksikon) på fiktionslitteraturen, hvor stadig de store oplag er; men i al ubemærkethed har de faktisk koblet mere og mere faglitteratur ind i deres tilbud gennem de sidste 8-10 år. Jævnligt tilbagevendende diskussioner om og forsøg med formidling af bøger i TV har overvejende været koncentreret om problemerne med at få skønlitteraturen til at gå igennem dette medie. Overhovedet har begrebet litteraturformidling vel været identificeret med skønlitteraturen - om bogformidling tales der sjældent. Tilsvarende gælder at det er anmeldelser af skønlitteratur der diskuteres, forskes i og udgives bøger om som en udløber af den litterære kritik; om anmeldelser af faglitteratur skrives der stort set intet. (note 3). Kvalitetsdiskussionen i forbindelse med ændringer i folkebibliotekernes bogkøb har gjaldt skønlitteraturen og derfra sendt genlyd ind i de andre dele af det litterære (formidlings)-system. (note 4). Lektørdtalelserne fra Indbindingscentralen har tydeligvis også deres mest sårbare flanke omkring skønlitteraturen.

De store pristildelinger går til skønlitteraturens forfattere, forlagsreceptionerne, de store katalognyheder og udenlandske forfatterbesøg med tilhørende publicity og virak i kulturjournalistikken samler sig typisk mest om skønlitteraturen. Ved forskellige former for Bogens dag og bogmesser gælder det samme, det er skønlitterære navne hos forlagene der tager interessen. Måske er det deres miljø, der er bedst til at fejre sig selv?.

Endelig når det gælder bøgernes endemål, læserne, kan man konstatere, at de fleste læserundersøgelser, der har været foretaget i Danmark, mest har været indrettet på at studere læsning af skønlitteratur. (note 5). Flere eksempler kunne være lagt til - og enkelte kunne være nævnt med træk i modsat retning - men der er med disse næppe tvivl om, at Stig Andersen har ret: pressen og kulturdebatten samler sig om skønlitteraturen, og diskussionen om bogen bliver præget af den kvantitativt mindste del. Og imedens fører faglitteraturen, storebroderen i bogproduktionen, sit eget stille liv!

III

Det litterære blodløb 1970 -1991

Fra: E.V. Krstrup: Bøgernes Danmark, 1992, s.49.

Tabel V: Fordeling af titler på dansk/oversat fag- og skønlitteratur 1970-1992.

År	Total bøger + pjecer	Dansk skønlitt.	Oversat skønlitt.	Dansk faglitt.	Oversat faglitt.
1970-71	5196 100%	546 11%	1107 21%	2725 52%	818 16%
1972-73	6524 100%	700 11%	1044 16%	3689 56%	1091 17%
1974-75	6945 100%	620 9%	964 14%	4273 61%	1089 16%
1976-77	7429 100%	619 8%	1059 14%	4327 58%	1424 19%
1978-79	7756 100%	793 10%	1108 14%	5155 67%	701 9%
1980-81	7652 100%	883 11%	978 13%	5257 69%	534 7%
1982-83	8590 100%	998 12%	982 11%	6110 71%	500 6%
1984-85	8757 100%	989 11%	1120 13%	6074 69%	574 7%
1986-87	9635 100%	1002 10%	1393 15%	6561 68%	679 7%
1988-89	9214 100%	918 10%	1527 17%	6045 66%	724 8%
1990-91	8949 100%	868 10%	1474 16%	5773 65%	835 9%
1992	9820 100%	869 9%	1473 15%	6530 66%	948 10%

Kilde: E.V. Krusturp: *Bøgernes Danmark*, s. 48-49, og *Bogstatistik 1992*. Anm.: Antal titler over 16 sider. Beregningen er foretaget i 2-årige gennemsnit for i nogen grad at afbøde uregelmæssige spring i de enkelte år eller ophobning af udkomne men ved årsskiftet ikke registrerede titler i *Dansk Bogfortegnelse*. Udeladt er udgaver udgivet her i Danmark på original-sprog eller i oversættelse til andre sprog. Tallet for dansk faglitteratur 1970-71 er her korrigeret fra 2.775 til 2.725. Tabellen er desuden af B. Ziegler kompletteret med procentsatser i de sidste to kolonner samt med tallene for 1992.

Fra: B. Ziegler: *Bogbjerget*, 1993, s. 54.

IV

Det interessante er ikke blot, at der som i de fleste andre lande udgives flere fag- og lærebøger end skønlitterære bøger, i Danmark i et forhold ca. 3:1; det er også, at det er et forhold der er accelereret i de sidste ca. 20 år. Faglitteraturens titeltal er steget markant både nominelt og procentuelt af den samlede bogproduktion - med en opbremsning de allerseneste år. Inden for samme tidsrum har man kunnet se tydelige procentuelle udsving i den oversatte faglitteratur. I sammenligning hermed har skønlitteraturen udvist et mere stabilt mønster produktionsmæssigt set. I de forudgående 100 år var forholdet mellem fag- og skønlitteratur nogenlunde det samme. Branche-statistikken kan melde om udsving, især afmatning i samlet omsætning, men også om et nogenlunde konstant antal solgte bind totalt gennem de senere år. Mere specificerede oplysninger om forholdet mellem titel- og oplagstal meddeles derimod sjældent; en hovedtendens er at oplagene gennemsnitlig er blevet mindre. Men det samlede tal for solgte bind skjuler meget. Bogstatistikken har gennem flere år anført, at ca. 50% af de registrerede udgivelser (bøger og pjecer) ikke er i boghandlen. Hvad der nærmere gemmer sig bag den bemærkning fremgår ikke; det mest sandsynlige er at denne meget store del

falder inden for faglitteraturen. Der synes også at have været en markant stigning i offentlige publikationer gennem de nævnte ca. 20 år, hvor de således har præget faglitteraturens stejle kurve; taloplysninger herfor findes ikke og en stor del af dem er uden for almindelig handel.

Det synes således problematisk at regne med den store samlede titelproduktion på ca. 11.000 enheder samtidig med, at man, som f.eks. Krusturp fra forlæggerforeningen, opererer med omsætningstal og branchens markedsforhold. Efter alt at dømme er der mere faglitteratur end skønlitteratur både i produktion og i handel, men spørgsmålet er, hvad talopgørelserne og den måde de sammenholdes på, egentlig er interessant for. Biblioteksstatistiske oplysninger viser en vigende tendens både i samlet bestand og i samlet udlån i folkebibliotekerne gennem de seneste år - efter mange vækstår. Med hensyn til fordeling mellem fag- og skønlitteratur og hvilke dele af faglitteraturen der købes og udlånes siger tallene dog intet. (En svag stigning i 1992 i bruttotilvækst betyder flere nyindkøb, men de er også uspecificerede). For forskningsbibliotekerne, der næsten udelukkende køber faglitteratur (men et i et mindre gennemsnitligt eksemplartal), er der en samlet vigende tendens i bestand og en vigende tilvækst for bøger (trods stigende udlån). Man kan eftergå hvilke faglige biblioteker der er i vækst; og dermed antyde noget om bestemte dele af faglitteraturen; men generelt er det svært at bringe forskningsbibliotekerne i forhold til det danske bogmarked, da størstedelen af deres bøger er udenlandske. (note 6).

Om hvad storebroderen - de tre fjerdedele af bogproduktionen - egentlig er, og hvordan den cirkulerer siger disse overordnede statistiktal ikke meget. Om væksten, fordelingerne og forskydningerne forklarer de heller ikke meget. Den stejle kurve siger intet om kvalitet. Vi har nogle imponerende tal, men om den nærmere art af faglitteraturens plads i skriftkulturen og i det kulturelle liv ved vi ikke meget. Den oplysende litteratur ligger hen i halvmørke.

V

At skønlitteraturen løber med opmærksomheden har bl.a. sin forklaring i den litterære institutionstraditionelle styrke gennem henvend et par århundreder, for en stor del af tiden støttet af undervisningssystemets generelle socialisering til læsning af skønlitteratur. En generel høj

prioritering i kulturbærende lag i samfundet kommer naturligvis ikke ud af intet. Fiktiv litteratur har - i både skriftlig og mundtlig form - en lang tradition, der her kort kan samles i, at den altid har rummet væsentlige eksistentielle, fortolkningsmæssige, historiske og æstetiske dimensioner i forhold til mennesker, og både kollektivt og individuelt såvel understøttet som overskredet normdannelser. Ganske ofte har fiktion og poesi også været knyttet til magnetiske personligheder. Siden romantikkens tid har skønlitteraturen været knyttet til kunstinstitutionen, og historismens tankegang har sørget for at stor kunst blev bevaret og i princippet aldrig forældet. I det 20. århundrede har kunsten også været identificeret med samfundets dårlige samvittighed, været bærer af både mimesis', guds og jegets opløsning og afsløring og bragt i tæt forbindelse med såvel det ubevidste som klassekamp. Væsentlige og sårbare områder, hvis udtryk et kultursamfund har valgt at hæge om og give vækstbetingelser. Intet ondt ord derom.

Men fiktionen og poesien behøver jo ikke, blot fordi den har sansningen og fantasien, drømmen og erindringsen som udspring, at overskygge den anden store del af skriftkulturen, der er mindst lige så bærende i et samfund, og som har empirien, systematikken og refleksionen som udspring og analysen og forklaringen som form.

Faglitteraturen har trukket nye og egne baner - vækstperioder, udbredelse, køb, brug - som en del af den almindelige samfundsudvikling, men sjældent, som skønlitteraturen er det, blevet gjort til en "bærer af tiden" og husket som sådan. En vægtig opinionsgruppe inden for folkebibliotekssagen slog i 1910'erne et stort slag for den oplysende litteraturs plads - og fik kun delvis fremtiden med sig.

VI

Skønlitteraturen har også kunnet tiltrække sig opmærksomheden fordi den er blevet stimuleret af den litterære kritiks - både den videnskabelige og den impressionistiske - modspil. Et sådant kontinuerligt modspil har faglitteraturen ikke haft i samme grad, og slet ikke i de bredt dækkende medier. Nye facts og meninger kan blive trukket frem i pressen, men en samlende vurdering er mindre hyppig end for skønlitteraturen. Der er bl.a. en forskel i værk-status; den dannede enhedskultur har været knyttet til skønlitteraturen, hvorfor opgøret med den også især har fundet sted i litteraturvidenskaben.

Det er ligeledes litteraturvidenskaben der i form af litteratursociologien gennem de seneste ca. 25 år (med tilløb tidligere) har bidraget til at tydeliggøre skønlitteraturens placering og funktion i samfundet - både aktuelt og historisk.

For så vidt angår den empiriske litteratursociologi har den siden Escarpit (note 2) muliggjort en systematisk betragtning af den skønlitterære cirkulation; den har været en forudsætning for en dybere indsigt i mekanismerne i det frie markeds led og aktører, og den har således også været en forudsætning for regulering og indgriben fra statsapparatets side.

Skønlitteraturens synlighed beror også på, at litteraturhistorie identificeres med skønlitteraturens historie. Det er den blevet siden første halvdel af 1800-tallet, hvor den poetiske litteratur under nationale og romantiske auspicer fik prioritet. (note 7); Ved siden af dette ideologiske udgangspunkt, som stort set alle litteraturhistorier har fulgt, skyldes det formentlig også, at efterhånden som fagbogsproduktionen i løbet af 1800-tallet steg i takt med specialisering og videnskabelig udvikling blev faglitteraturen sværere og sværere at overskue og samle. En stor skævhed er blevet resultatet; det er en fatal mangel at faglitteraturen er udgrænset af litteraturhistorien. Næsten paradoksalt bliver det, at skævheden også opretholdes samtidig med den seneste litteraturhistorieskrivnings udvikling i sociologisk retning. (note 8).

Der findes dog traditioner for at beskrive og analysere faglitteraturens historie. En linje knytter sig til faghistorie, typisk som institutionshistorie, der igen ofte har været stærkt personorienteret og/eller modelleret som oversigter over fags skiftende metoder - og ofte uden bredere perspektiv.

En anden linje i litteraturen om faglitteraturen ligger i den biblioteksmæssigt konciperede systematiske og søjledelte oversigt over faglige standard- og referencværker. (note 9). Ingen af linjerne er tilfredsstillende for så vidt gælder et billede af faglitteraturens plads i samfundet, sociologisk, publikationsmæssigt, receptions-mæssigt, endside dens samlede historiske udvikling.

I Norge er projektet Norsk sagprosas historie er realitet, et tværinstitutionelt og -fagligt, næsten nationalt anliggende med stærke kræfter og brancheinteressenter bag. Hensigten er at skrive en litteraturhistorie om

faglitteraturen fra 1814 og frem, og ambitionen er en kulturhistorie, der godtgår sagprosaen som en dominerende form for skriftkultur, når det gælder uddannelse, folkeoplysning og offentlighed. En modvæghistorie til den øvrige litteraturhistories mangler. (note 10).

Hvor tæt skrivningen af faglitteratur og vidensudviklingen er knyttet til et givet land og funderet i dets sproglige og kulturelle identitet (således som dogmet har været det for skønlitteraturen siden nationalromantikken) er et spørgsmål der også rejses i den anledning. I takt med den stigende internationalisering af uddannelsessystemet, men også i tråd med f.eks. udnyttelsen af populærvidenskabelige bøger over grænserne er det en problematik til overvejelse. Traditionen fra både renæssancen og 1700-tallet var, at oplysning ikke havde nationale grænser. I dag er det på nogle områder, samproduktion inklusive, snarere fælles marked - med mere tryk på marked end på fælles!

Moderne bog- og litteraturpolitik forudsætter den empiriske litteratursociologi; næsten ethvert udredningsarbejde og enhver diskussion om bogmarked og bogkrise og om institutionernes forvaltning af systemet knytter sig til dens kategorier (hvilket også var Escarpits formål). Men udspringet og tilknytningen til viden-skaben om skønlitteraturen har så også betydet, at litteratursociologien ikke har nogen stærk opmærksomhed på faglitteraturens produktion, distribution og konsum - på det faglitterære system.

Ud fra litteratursociologiens iagttagelser er der sat væsentlige spørgsmålstejn ved bogsystemet som liberalt erhverv og ved den frie markedscirkulation. Det er dog værd at bemærke, at etablering af offentlige bibliotekssystemer med fri og gratis tilgængelighed til samlinger har været det mest fundamentale spørgsmålstejn ved det frie marked; med den væsentlige pointe, at det gjaldt hele bogmarkedet og ikke kun skønlitteraturen. (Et af de vigtige skridt op ad statsreguleringens trappe, biblioteksafgiften, havde dog især udgangspunkt i skønlitteraturens omsætning). Derfor er det også ejendommeligt, at der ikke i samme grad har været sat fokus på det faglitterære system.

VII

Det er gængs tale, at faglitteraturen generelt, og i 1970'erne ikke mindst, er ekspanderet i overensstemmelse med det såkaldte uddannelsessamfund og senere med

fritidssamfundets flora af aktiviteter og hobbys, en sammenhæng der også statistisk er nærliggende. Men så længe man ikke har bedre oplysninger om forholdet mellem titeltal og oplagstal kan man ikke automatisk sige, at væksten i titeltal følges af en udbredelse af viden (og alene derved tale om en "kulturel forbedring"). Formentlig er der færre der læser det samme/de samme bøger, flerheden er blevet større, men oplagene er blevet mindre og der er endnu længere mellem egentlige bestsellere blandt fagbøger end blandt romaner - bortset fra nogle typer af standardhåndbøger.

På mange områder, på hobbyfelter og blandt lærebøger er valgmulighederne blevet større; det er et markedsmål, men kun i begrænset forstand et mål for den kulturelle situation og for et samlet vidensniveau. Om indhold og kvalitet tales der sjældent, når Danmark lægger sig i spidsen med et af de højeste antal producerede bøger pr. indbygger.

Tilbage i tiden har der tydeligere været tale om en kanon inden for faglitteraturen, både generelt som en del af dannelseskulturen (jfr. f.eks. også mønsterkatalog-traditionen i bibliotekssystemet) og inden for mange faglige sammenhænge - klassikere alle nødvendigvis måtte have læst og som var hjørnesten i en faglig bygning. Som for den skønlitterære kanons vedkommende er det også ændret. En indlysende faktor er, at den faglitterære forfatterpopulation er blevet meget større (især p.g.a. stigningen i antallet af akademikere).

Men hovedordet de sidste par årtier er formentlig flerkulturelhed. En samfundsmæssig differentiering blandt bogforbrugerne, der er blevet modsvaret af en langt større segmentering af faglitteraturen fra forlagsproducenternes side. Til segmenteringen af faglitteraturen hører f.eks. også produktionen af fagbøger som ligger tæt på bogklubbernes medlemmers præferencer, hvilket kan nævnes fordi de højeste oplag på faglitteratur (bortset fra lærebøger) formentlig ligger her, og fordi faglitteraturen i bogklubberne og de egentlige faglige bogklubber aldrig har været studeret.

Al tale om overproduktion på bogmarkedet bliver normalt afvæbnet af et klassisk frihedsideal, hvad enten det gælder ytringsfrihed eller valgfrihed. Men spørgsmålet om overproduktion på bogmarkedet (og det er i markedsmæssig forstand et enestående marked) har også lidt af en manglende nuancering, og det gælder specielt på storebroderens område. På børnebogsmarkedet - der

udgør ca. 12% af bogproduktionen - er det slet ikke en diskussion om produktion, men om det offentlige distributions-systems kapacitet. For produktionen af skønlitteratur for voksne, hvis vægt målt i titler er ca. 13%, er der næppe tale om en større vægt når man måler i procent af samlet antal trykte bind. Det er især faglitteraturen der må blive genstand for den nuancerende diskussion om overproduktion. (note 11).

VIII

Faglitteraturen er underlagt nogle andre "love" end skønlitteraturen m.h.t. forældelse (i bibliotekerne kassation). Faglitteraturen skal hele tiden udvikles, den skal forbedres og bygge på ny og sandere viden; tidligere viden skal erstattes af ny. Fremskridtstanken er en kraft inden for den faglitterære produktion, således som den er knyttet til forskning, oplysning, uddannelse, tænkning og meningsdannelse. I overensstemmelse hermed er faglitteraturen også knyttet til ytringsfrihedstanken og offentlighedstanken om afprøvning af synspunkter og data i konkurrence med andre/tidligere. For så vidt angår forskning er det som hyppigst bogformen der er den brugte; at sætte tingene på tryk offentligt med dokumentation og i argumenteret sammenhæng er prøvestenen.

Men faglitteraturen er også knyttet til værdiglidninger og adfærdsændringer i samfundet, til ændringer i forbrug, i fritidsanvendelse, til underholdning, til opnåelse af behag og kreativ udfoldelse etc. Omkring disse forhold kan man næppe tale om forældelse i traditionel forstand. Det er nogle helt andre faktorer der ligger bag nyproduktionen og væksten - og dermed den mulige overproduktion - af bøger end den klassiske identifikation af faglitteraturen som fremadskridende lys der afløser mørke. Der må en mere differentieret diskussion til end blot en dichotomisk skelnen mellem fag- og skønlitteratur. (note 12).

Der er ulige mange flere købs- og brugs-mønstre inden for faglitteraturen end inden for skønlitteraturen, svarende til en faktisk større vifte af bogtyper og genrer. I realiteten er hvad man kunne kalde dens produktudvikling - inkl. hele layoutsiden - gennem de seneste måske hundrede år mange gange større og mere facetteret end hvad angår skønlitteraturen. Indretningen af bøger differentieres foruden efter indhold og typer også efter om det er lærebøger til institutionsaftag eller med salg til private for øje. Hele spørgsmålet om

faglitterær formidling, inkl. hele illustrerings-teknikkens udvikling, får skønlitteraturen til at tage sig traditionel og enstrengt ud; bortset fra omslag ser en roman idag ud som for 100 år siden.

Omvendt gælder det så, at der (bortset fra større, spektakulære værker) er meget behersket annoncering og markedsføring for faglitteratur i pressen, og i forhold til produktionen relativt meget mindre end for skønlitteraturens vedkommende. Faglitteraturen skal sælges via andre kanaler og andre informationsmønstre end skønlitteraturen. Trækket bestemmes af emne/indhold i modsætning til skønlitteraturen, hvor det er forfatter eller genre-formel der trækker (selv om emne-trækning også har bredt sig ind i skønlitteraturen). Indkøb i folkebibliotekerne præges naturligvis af disse forskelle i befolkningens brugs- og købsmønstre.

Mange af disse forhold er alt for lidt belyst til en kvalificeret diskussion af fagbogsproduktionen og -cirkulationen i Danmark.

IX

Hvor skønlitteraturen i princippet skrives af indre tilskyndelse og for et ukendt åbent marked med usikkert salg, skrives faglitteraturen langt oftere på et sikrere (ikke automatisk større) afsætningsgrundlag og beregning af behov - .deciderede lærebøger naturligvis mest. Fagbøgerne kan af forlagene bestilles hos forfatteren, planlægges, indrettes og målstyres meget mere. Forfatter-situationen er fundamentalt en anden, en hovedpart af fagbogsforfattere har ansættelse og faste indtægter, som gør dem mindre afhængige af en bogs salg og omsætning (hvis det ikke var tilfældet ville der blive skrevet langt færre fagbøger), ganske ofte skrives fagbøger i forlængelse af et indtægtsgivende arbejde. Den mere forskning-orienterede del sædvanligvis med offentlig støtte.

Skønlitteraturen er langt hen færdigskrevet når den - uopfordret - når forlaget til stillingtagen, og det er efter sigende kun 5-10% af indsendte manuskripter der udgives. Dette nåløje i indtag-leddet for skønlitteratur er, foruden store psykiske investeringer, omgivet af en del hemmelighedskræmmeri ja, næsten helt sakrale forhold. (Konsulenten som den store Dommer, Debuten, Gennembruddet). Der knytter sig en del myter til denne situation, som er med til at give skønlitteraturen den sårbare produktions-situation, der igen afstedkommer

dens forfatteres råb på arbejdsro og økonomisk støtte. Udviklingen på det skønlitterære marked synes dog, også at vise en tendens til programmeret litteratur og bestillingsarbejde, til mere kalkuleret litteratur og bøger, der skrives uden den synligt indre nødvendighed. (note 13); bøger som forlagene enten udgiver af veneration for forfatteren eller af konjunktur-grunde. Noget tyder også på, at en større og større del af skønlitteraturen skrives af folk med indtægtsforhold, der ikke gør dem afhængige af bogens salg. (Et forhold der måske kan anes bag splittelsen af Dansk Forfatterforening i 1991). Da der er dele af skønlitteraturen der klarer sig selv og har sine egne faste markedsbaner, synes det frugtbart at skelne ikke blot mellem fag- og skønlitteratur, men også at dele skønlitteraturen op. Den store opmærksomhed i pressen og kulturdebatten gælder formentlig også kun en del af skønlitteraturen. Ikke automatisk altid den samme del, og slet ikke kun den sårbare del, men immervæk kun en del, og altid kun en mindre del af den.

På samme måde må det således være frugtbart at dele faglitteraturen op og tale om en sårbar del og en ikke sårbar del. Der er dele af den der bliver til under vilkår der ligner skønlitteraturens, når de er mest usikre, der er dele med faste markedsbaner, der er givtige dele, der er samfundsmæssigt nødvendige dele, der er overflødige dele.

Der er i det hele taget tale om en så stor differentiering - større end hvad angår skønlitteraturen - at det er uholdbart at behandle faglitteraturen under ét, hvad enten man taler statistik, branche, biblioteker, kultur-mønstre eller bogpolitik.

X

I forlagsbranchen taler man om gynger og karruseller, når det gælder omsætning, og om børs og katedral, når det gælder balancen mellem forretning og kultur. Ethvert forlag der vil kalde sig seriøst gør en dyd af at kunne håndtere disse modsætningspar. Der er risici og tab ved store dele af skønlitteraturen og gevinst ved en mindre del (Alistair MacLean har hos Gyldendal "betalt" mange lyrikdebutanter). Den væsentlige gyngeskammel-balance består imidlertid af forholdet mellem skøn- og faglitteratur hos omnibusforlagene. Der er så at sige heller ikke rene skønlitterære forlag på markedet (bortset fra producenter til kioskleddet og enkelte idealistiske outsidersere).

I sammenhængen mellem branchens omsætningstal og det store danske titeltal er det umuligt at se, hvor salget - og hvor makuleringen - egentlig ligger. Oplysninger om, på hvilke boggrupper det notoriske fald gennem 1980'erne i salg af bøger til det offentlige ligger, får man ikke hos branchen. Strukturudviklingen gennem de seneste år i forlagsverdenen med forlagsgrupper med økonomisk samarbejde og suveræne satellit- og nicheredaktioner, stordrift, monopol-tendenser etc. har kun godtgjort, hvor væsentlige balancerne mellem de nævnte modsætninger er, men de er også blevet meget mere uigennemsigtige.

Også af den grund bliver der let tale om misvisninger, når der især fokuseres på den skønlitterære bog, dens vilkår og kriser.

XI

Det er næppe blot i forskningen, i traditionen eller i bogkredsløbene man skal søge efter uopmærksomheden overfor faglitteraturen. Måske også i en "klima-måling"? 1980'erne var fiktionens årti i den forstand, at de store billedmedier (de mange TV-kanaler, videodistributioner, stigningen i det importerede filmudbud) løb med befolkningens fritid og fik den øvrige medieopmærksomhed med sig. Men også i den forstand, at oplevelse og sansning, subjektivismen og krop, det spektakulære og det hurtige kom i højsædet. Det var i 1980'erne bestsellerismen viste sig på bogmarkedet, hvor man fik gjort det af med TVs rolle som oplysningsmedium, hvor kravene til dagspressen blev underholdning og hvor glidningen fra folkebibliotekernes tradition tog fart, samtidig med at dyrkelsen af ungdommen økonomisk blev sat i system. Man kan godt bruge disse tidskonjunkturtræk til også at pege på, at kravene til faglitteraturen bredt set må være blevet anderledes; produktionsstigningen (i de mindre oplag) var en konkurrence om befolkningens gunst, og stagnationen de allersensede år måske en egentlig udmatning i forhold hertil. Der er grund til at tro, at også faglitteraturens hele lay-out er blevet påvirket af de andre mediers stærke fremtræden. Faglitteraturen lever naturligvis på intet tidspunkt i noget kulturelt tomrum.

XII

Problemet kan også formuleres på den måde, at der intetsteds foregår en forskning i faglitteratur på tværs eller komparativt. Hvert emneområde har sine dyrkere,

der er specialforlag, faglige serier, foreningsbåret litteratur etc. Hvert større fag har sit hovedfagsbibliotek og bibliografiske system med tilhørende fagfolk med overblik over det pågældende fags litteratur; i større folkebiblioteker er emnegrupperne (DK-5) fordelt på forskellige personer. Der kan således arbejdes i dybden, inden for hver sin søjle, men netop derfor mindre på tværs og således ikke hen mod et samlet overblik over generelle markedsforhold og mere tværgående videnssociologiske forhold.

Vi har ingen væsentlige udredningsarbejder om faglitteratur i Danmark, vi har ingen generel Buchwissenschaft, ingen tværgående undersøgelser der anskuer faglitteraturen (inkl. tidsskrifter) som et system. Ingen institutionelle rammer for en almen bogsociologi. (note 14).

En lille begyndelse er den undersøgelse i Statens Bibliotekstjenestes regi, der er undervejs omkring kvaliteten af det faglitterære indkøb i folkebibliotekerne; men snæver i sit anlæg og kort i tidshorisont forbliver den utilstrækkelig. (note 15).

Vi har endnu ikke fået det tiltag man har i Norge, hvor den seneste håndbog om det litterære system - efter Escarpits model - netop giver en integrerende præsentation af faglitteraturens forhold på en måde man hidtil ikke har set i tilsvarende bøger. (note 16).

Den litteratursociologi der findes koblet til skønlitteraturen, og som der er taget et udgangspunkt i her, må udvides til også at omfatte faglitteraturen, metodisk kunne den også vinde derved. Men også den er formentlig for snæver en ramme som grundlag for en bredere bogvidenskab på tværfagligt og sociologisk grundlag. (note 17).

Perspektivet heri er naturligvis også bogpolitisk. Det er fortsat for skævt og for tyndt at diskutere momsfrihed, forlagsstøtte, fastprissystem, biblioteksafgift til forlag og andre politiske/lovgivningsmæssige forhold så længe faglitteraturen er så lidt belyst. Hvis ikke lobbyisme, tilfældigheder og øjebliksstemninger skal præge forholdene omkring den sårbare bogbranche tiltrænges der meget mere: grundlæggende projekter der supplerer hinanden over de næste 5-8 år. Henimod en bogpolitik der også kan blive en del af en bibliotekspolitik på dette område. En anden og klarere sammenhæng mellem folke- og forskningsbiblioteker er ét af de lovgivnings-

initiativer der er foretaget i den rigtige retning på biblioteksområdet.

Så længe bogen stadig er den del af skriftkulturen den er og det medium i samfundet den er: som fysisk produkt, med en egen branche og eget økonomisk kredsløb - med særordninger, med plads i så mange brugssammenhænge (inkl. æstetiske) og som et fundament i bibliotekerne, er der fortsat behov for at få fast grund under dens egentlige systemmæssige sammenhænge. Et ikke aftagende behov, hvis al snak om krise skal blive troværdig. Og hvis især faglitteraturen fremover skal tænkes ind i en informationsvidenskab og -politik - og desto mere som den mere end skønlitteraturen vil skifte fra papir og tryk til elektronik - kan heller ikke det gøres, uden at dens funktionsmønstre kendes bedre. (note 18).

XIII

Der synes at være i hvert fald 10 områder af faglitteraturens marked og system, der tiltrænger kortlægning og analyse; med overlappning dem imellem holdes de her adskilt for systematikens skyld.

1. *Terminologi*. Selve begrebet er - foruden det leksikalsk er relativt nyt - for upræcist og uddifferentieret. Det har været præget af en negativ definition (jfr. engelsk: non-fiction). Saglitteratur er delvis synonymt. I bog-statistisk sammenhæng inkluderes nogle gange skole-/lærebøger, andre gange ikke. Om begrebet angår brancheøkonomi, indhold eller brug er ofte uklart. Både på voksen- og - især - på børnebogsområdet kan sondringen til skønlitteratur være flydende, fordi der er mange hybridformer, og fordi man kan skelne mellem en brugsorienteret og en (biblioteks-)systematisk definition. Begrebet almen kulturlitteratur er kendt, men vagt.

Mere overordnet kræves der - ikke mindst i forhold til den offentlige diskussion - klarere sondringer mellem bog og litteratur, ofte holdes litteratur synonymt med skønlitteratur, andre gange er det synonymt med bog.

I Norge eksisterer begrebet skriftkultur som samlebegreb (der afgrænser til andre udtryksformer og medier). Der findes discipliner som boghistorie, litteraturhistorie og f.eks. tidligere en biblioteksdisciplin bogkundskab; lærdomshistorie er forældet -

men uden afløser, bogvidenskab (jfr. tysk Buchwissenschaft) findes ikke; det mellemeuropæiske begreb bibliologi har aldrig vundet indpas i Danmark. (note 19).

2. *Den encyklopædiske sammensætning af faglitteraturen.* I bogstatistikken findes den opdelt efter DK-5 systemet (hvor der bl.a. viser sig nogle kvantitativt set ret konstante fordelinger - med samfundskundskab (grupperne 30-36, 38) som den største). Opdelingen på undergrupper går ikke særlig langt ned, hvorfor nærmere analyse af fordeling og forskydning ikke er mulig. Det er også umuligt på det eksisterende grundlag at specificere ud fra publikationstype, niveau og kvalitet, og dermed i relation til markedsmæssig og social kontekst.

En analytisk arbejde hermed kan bidrage til en evaluering af DK-5 systemets teoretiske holdbarhed.

3. *Den geografiske oprindelse af faglitteraturen.* I første omgang gælder det fordeling (og forskydning) mellem dansk og udenlandsk, oversat, importeret; i summarisk form fremgår det af bogstatistikken. Mere specificerede opgørelser ville kunne påvise typiske geo-kulturelle påvirkningsveje i den faglitterære import, forskellige former for tilførte bølger, herunder f.eks. den form for faglitteratur der er udenlandsk populærvidenskab bearbejdet til dansk. Spørgsmålet om evt. national identitet og nationale præmisser knyttet til faglitteratur og vidensudvikling ligger i forlængelse heraf. Oversættelsesforhold for faglitteratur ligeledes. (note 20)
4. *Faglitteraturens historiske udvikling.* Historiske beskrivelser både i relation til fags (emneområders) udvikling og til den publiceringsmæssige udvikling kan tydeliggøre nybrud, tidskonjunkturer, gennembrud til større kredsløb, udvikling i bogtyper (herunder tidsskrifter), populærvidenskabelige bølger. Beskrivelsen må knyttes til de øvrige historiske og sociale forandringer med en vægt på, hvor faglitteraturen har præget samfundsudviklingen. For en del vil det være den (empiriske) publiceringsmæssige side af idéhistorien og den intellektuelle historie. Inspiration kan hentes i mange historiske discipliner, herunder bibliotekshistorie, undervisningshistorie, sociologisk litteraturhistorie, branchehistorie.

5. *Videnssociologisk analyse af faglitteraturen.* Elementært forstået som produktion, distribution og konsum af viden, herunder de institutioner og den infrastruktur der styrer og præger det faglitterære system. Det må være en analyse af de processer hvorunder viden/oplysning bliver etableret socialt, hvilke betingelser der er for viden, hvorledes viden også bliver til et markedsprodukt og publiceringsmæssigt bliver "fordelt" til forskellige faktiske eller potentielle modtagergrupper. (note 21).

Bogmarkedet er en af kanalerne mellem den menneskelige tanke (herunder common-sense) og dens sociale kontekst. Videnssociologi opfattes her som bredere end videnskabssociologi, bl.a. fordi målet må være at bestemme alle kredsløbene. Det faglitterære forfatterbegreb vil også blive tydeliggjort.

6. *Fagbogens udformning og produktudvikling.* De traditionelle (boghistoriske) forhold ved bogmediets fysiske udstyr og udformning (papir, tryk, sats, typografi, læselighed, indbinding) har i de seneste par årtier undergået både væsentlige reproduktionstekniske ændringer og stærke rationaliseringer. Især for fagbogens vedkommende gælder det derudover, at der er sket en markant produktudvikling m.h.t. illustrering, pædagogisk udformning, en stigende opmærksomhed på det formidlingsmæssige og brugervenlige aspekt samt en (deraf følgende) fokus på vareæstetikken. Der er udviklet helt nye fagbogstyper og hybridformer - produktudviklingen er til at se med det blotte øje. Spørgsmålet er, om der samtidig er etableret en kritisk forskning, der analyserer udviklingen i forhold til de øvrige medier og udtryksformer og evaluerer dens konsekvenser i forhold til videnstilegnelse og -absorbering og f.eks. generationsmæssigt ændrede perceptionsformer. Både folkebibliotekerne og undervisningssystemet kunne have gavn heraf.
7. *Kvalitetsanalyse og kvalitets- og vurderingskriterier* overfor faglitteratur. I litteraturvidenskaben har man i årtier (århundreder) arbejdet med vurdering og vurderingsteori, æstetisk værdi, kvalitetsbegreb og kriterier herfor, både på et generelt teoretisk plan og på et mere specifikt, f.eks. genre/type- eller brugsorienteret (note 22). Inden for faglitteratur trives naturligvis også kvalitetsvurderinger (lærebøger holder indtil der kommer nogle bedre) og enhver faglig uddannelse består også i vurdering

af undervisnings- og vidensgrundlagets kvalitet. Men området er teoretisk og normativt alt for uudviklet m.h.t. både generel og typespecifik vurdering. (note 23).

En opdyrkning er ikke mindst af betydning for undervisnings- og bibliotekssystemet (især folkebibliotekernes materialevalg).

8. *De kvalitetsvurderende institutioner og processer.* Forlagsinstitutionen er indgangsleddet, hvor der foruden en differentiering, en hierakisering, en tilknytning til fagmiljøer, forskellige konsultantsystemer og en betingethed af distribution via det offentlige også trives relativistiske beslutningsprocesser og kvalitetskriterier, der ofte er mere skjulte end kendte. Anmeldelsessystemet har både i presse og tidsskrifter såvel en vurderende som en nyhedsorienterende funktion. Kvantitative analyser kan vise, at pressens dækning af faglitteratur er meget behersket i forhold til produktionen (og relativ mindre end den er over for skønlitteraturen) og samtidig, at der finder stærke filtreringer og centeringer sted (almen kulturlitteratur). Større opgørelser er aldrig lavet. M.h.t. tidsskriftnmeldelser er der store forskelle fra fagområde til fagområde. Et gæt siger, at der også i danske tidsskrifter er langt til en kontinuert og systematisk dækning af udgivet faglitteratur.

I modsætning til litteraturvidenskabens teoretiske arbejde med anmeldelser af skønlitteratur (normative krav, kriterier for bedømmelse af anmelders kvalitet) er anmeldelser af faglitteratur meget sjældent blevet gjort til genstand for nogen sammenhængende teoretisk analyse.

9. *Markedsøkonomisk analyse.* Det er faglitteraturen der produktions- og salgsmæssigt er den tunge del af bogsektoren. Det er faglitteratur der udgør den mest stabile afsætning til det offentlige undervisningssystem. Både i forhold til de enkelte forlags produktsammensætning, til den offentlige subventionering og indirekte støtte og til bogpolitikens temaer (inkl. biblioteksafgift, moms, produktionsstøtte, fastprissystem, bogpris-niveau) såvel som til internationaliseringen kunne der tiltrænges langt mere facetterede analyser både af enkeltforlag og af markedet som helhed. Hertil hører også forholdet mellem traditionelle og elektroniske bøger

samt hele spektret af salgssystemer, herunder subscription og bogklubber.

10. *Forfattervilkår og forfatterøkonomi.* Foruden det forhold at også i faglitteraturen er den menneskelige arbejdskraft et sine qua non, må det være af betydning at få belyst hvilke vilkår størstedelen af bogproduktionen bliver til under. Det er et paradoks, at det sammenlignet med skønlitteraturens vilkår er meget mindre undersøgt. Den samlede offentlige støtte til faglitterære forfattere er i alle dens (mere eller mindre skjulte) former formentlig større end den er til skønlitteraturens forfattere. Det faglitterære forfatterbegreb er meget utydeligt, ligesom også organiseringsforholdene er langt vagere end i visse andre lande. Oversætternes forhold må belyses i samme grad. (note 24).

XIV

1970erne blev kaldt politikens årti, 1980erne æstetikens årti; om 1990erne har man forsøgt sig med filosofiens årti; hvis der dermed også menes en fornyet optagethed af refleksionen, kunne det i dobbelt forstand være en god periode at få overvejet faglitteraturens situation i Danmark.

Noter

1. Nyt stort forlag med ambitioner, i: Bogmarkedet 8/1993, s. 10ff.
2. R. Escarpit: *Bogen og læseren*, m. dansk tillæg v. H. Hertel, 1991;
M. Winge: *Bøger og brugere*, 1979;
Bøger i Danmark, Bogudvalgets betænkning, 1983;
Bogens fremtid er ikke hvad den har været, K. Fromberg og H. Hertel (red.), 1988;
Bogens situation. Rapport fra Kulturministeriets konference om bogen, september 1989, 1990;
Biblioteket og den gode bog. Kulturministeriets konference i Eigtveds Pakhus den 23. marts 1992, 1992;
B. Ziegler: *Bogbjerget*, 1993;
L. Worsøe-Schmidt: *Forfatter i Danmark 1894-1994, 1994;*
En politik for litteraturen. Betænkning fra kulturministeriets litteraturpolitiske arbejdsgruppe, København, marts 1994.

3. Anmelderi, Th. Bredsdorff m.fl. (red.), 1983;
F. Klysner: Op og ned med kritikken, 1984;
jfr. også Bok-Norge s. 258-70 (note 16);
Ib Ravn: Den skjulte videnskab, i: Politiken
15.9.1993.
4. A. Japsen: Biblioteket og den gode bog, 1992.
5. T. Fridberg: Danskerne og kulturen, SFI, 1989;
T. Weinreich: Bogdroppere eller læseheste - om
70ernes og 80ernes underøgelser af børns og unges
læsevaner, i: Den hellige skrift - en bog om bøger
og billedmedier, C. Frederiksen (red.), 1991;
Steen Folke Larsen: Læsning & erindring, 1992;
Dansk kultur- og mediestatistik 1980-1992, 1993.
6. E.V. Krustrup: Bogen i mediebilledet, 1987;
E.V. Krustrup: Bøgenes Danmark, 1992;
B. Ziegler: A.v.;
Dansk Bogstatistik, i: Dansk Bogfortegnelse;
Biblioteksårbog - Statistik for folke- og skolebiblio-
tekerne, årligt;
Biblioteksårbog - Statistik for forskningsbiblioteker-
ne, årligt;
Bibliografi over Danmarks offentlige publikationer,
årligt.
7. F. Conrad: Den nationale litteraturhistorieskriv-
ning, i: Dansk identitetshistorie, O. Feldbæk
(red.), bd. 2, 1991.
8. Jfr. Dansk litteraturhistorie 1-9, 1983-85 - smlg.
f.eks. bd. 3 og 8;
Verdens litteraturhistorie 1-7, H. Hertel (red.),
1985-93; jfr. også H. Hertel: Den daglige bog,
1983; Illustreret dansk litteraturhistorie I-IV v. V.
Andersen og C.F. Pedersen, 1924-34, bd. I har
præg af lærdomshistorie; for en tysk tradition jfr.
f.eks. Kindlers Literaturgeschichte der Gegenwart,
bd. 9, 1980.
9. F.eks. Københavns Universitet 1479-1979, S.
Ellehøj (red.), bd. V-XIII, 1979 ff; Videnskabernes
historie i det 20 århundrede, Statens humanistiske
forskningsråds serie, 1984 ff, f.eks. Inga Floto:
Historie - Nyere og nyeste tid, 1985 (der dog
strukturerer efter videnskabs-eksterne faktorer);
Fagbøgenes Hvor-står-det? bd. 1-2, A. Andersen
og K. Sandvad (red.), 1957-60.
10. Nå ska sakprosaen få sin historie, i: Bok og sam-
funn 4/1993, s. 12f; jfr. også Utredning om faglittera-
turens stilling i Norge, Oslo 1986 s. 32-38.
11. B. Ziegler: A.v.;
den tiltagende diskussion om overload i informa-
tionssamfundet forholder sig kun vagt til bogmar-
keds-sammenhængen.
12. jfr. Utredning om faglitteraturens stilling i Norge;
E. Barth von Wehrenalp: Die gesellschaftliche Be-
deutung des Sachbuches, i: Das Buch in Praxis und
Wissenschaft, P. Vodosek (red.), Wiesbaden 1989.
13. I 1980erne udkom en række bøger om at lære at
skrive, f.eks. F. Dreibæk: Hvordan bliver man
forfatter?, 1981.
14. K. Migon: Das Buch als Gegenstand wissenschaft-
licher Forschung. Buchwissenschaft und ihre
Problematik, Wiesbaden, 1990;
Litteratursociologi findes institutionelt fastlagt til et
professorat ved Institut for Nordisk Filologi,
Københavns Universitet, og en afdeling for Skøn-
litteratur og litteratursociologi ved Danmarks
Biblioteksskole; I Sverige findes en litteratursocio-
logisk afdeling ved Uppsala Universitet, jfr. L.
Furuland og J. Svedjedal: The Sociology of Litera-
ture and Library Research, i: Swedish library
research, 2-3/1993;
Kulturrådet i Sverige har en sektion for overvåg-
ning af bogmarked m.v. jfr. Boken III, 1989; et
eksempel på et historisk studium af faglitteraturens
cirkulation er: S. Bruhns og A. Ørom: At kunne
skelne lys fra lygmænd. Om I.W. Marckmanns
Fortegnelse over Skrifter til Læsning for Menig-
mand, i: Bibliotekshistorie 3, 1990.
15. Folkebibliotekerne og faglitteraturen. Undersøgel-
sesoplæg, v. M. Hein, Hein Information Tools,
1993 (stenc.). Undersøgelsen iværksat af Statens
Bibliotekstjeneste til færdiggørelse i 1994.
16. Trond Andreassen: Bok-Norge. En litteratursocio-
logisk undersøkelse, Oslo 1991.
17. jfr. især Migon: A.v.
18. jfr. f.eks. Danmarks Biblioteksforenings årsbe-
retning 1992/93 (v. S. Møller), i: Bogens verden,

- særnummer 2, 1993; om litteratur på nye medier, jfr. f.eks.: De nye udlånsmedier. Guide 1994, v. C. Bertelsen m.fl., 1993; Strategic Study on New Opportunities for Publishers in The Information Service Market, EU-Commission, 1993.
19. Rådet for skriftkultur, stiftet 1985. Skriftkultur defineret som "den del af kulturen som omfatter sprog og litteratur, bokproduktion, omsetning og udlån, samt morsmålsundervisning på grundskole, videregående skole, højskole- og universitetsnivå". (vedtægter m.v. 1985); om bibliologi m.v., jfr. Migon: A.v.; B. Hjørland: Indledende overvejelser over faglitteraturens typologi og udtryksformer, i: Biblioteksarbejde 29/1990.
 20. E. Munch-Petersen: Nabolandslitteratur i: Bogens verden 3/1989.
 21. jfr. P.L. Berger og T. Luckmann: Den samfundsskabte virkelighed, 1972; F. Gregersen og S. Køppe: Videnskab og lidenskab, 1985.
 22. F.eks. Litterær værdi og vurdering, J. Dines Johansen og E. Nielsen (red.), 1984.
 23. B. Hjørland: Kvalitetsbegrebet i faglitteratur og videnskab, i: Svensk Biblioteks-forskning 3/1992.
 24. jfr. videre L. Worsøe-Schmidt: A.v.